

Salep, Thần Dược của Quý Ông

Salep, phiên âm của *sahlab*, một từ ngữ Ả Rập viết tắt của *khusy al tha lab*, có nghĩa là tinh hoàn của con cáo. Bởi vì củ các cây lan *Orchis mascula*, *Orchis morio*, *Orchis militaris*, có một hình dáng trông giống như vậy. Người ta nghiền những củ lan này thành một thứ bột. Pha lẫn với nước, bột này là một thức uống thông dụng từ Thổ Nhĩ Kỳ (Turkey) đến vùng Trung Đông, Đức và Anh Quốc trước khi có trà và cà phê. Tại Anh Quốc vào thế kỷ thứ 17-18, thức uống này cũng được bán tại các quán cà phê với tên là saloop. Tại Ai Cập, sahlab là thức uống đặc và nóng rất thông dụng vào mùa Đông. Người Thổ Nhĩ Kỳ gọi là Turkist Delight hay Lokum, họ còn làm kem với bột salep. Thứ kem này nguyên liệu chính là củ *Orchis mascula* được gọi là Maras Dondurmasi, rất đông đặc khi ăn cần phải dùng đến dao và nĩa.

Vùng Kahramanmaras, nơi sản xuất ra bột salep được gọi là Salepi Maras. Vào mùa hoa nở, người ta nhổ cây lan này để lấy củ. Mỗi cây có 2 củ, củ già đang ra hoa và củ non để mọc mầm cho năm tới. Củ non này màu ngà và có hình trái trứng được tách ra để lấy bột. Rửa sạch và bỏ vào nước sôi một lúc để tẩy hết vị chát và dễ dàng phơi khô. Sau đó đem phơi ở ngoài nắng hay xấy trong lò rồi để nguyên hay xay thành một thứ bột màu trắng ngà. Vào mùa Đông, salep là một thức uống nóng rất thông thường tại sân trượt tuyết Uludag và Kartalkaya hoặc bán bên ngoài những vận động trường của bộ môn túc cầu. Salep lại còn là một món ăn tối tại các nhà hàng và khách sạn sang trọng.

Bột salep giá rất đắt, do đó những thứ bán ngoài phố có khi chỉ là bột bắp. Tốt hơn hết là nên dùng tại những tiệm kem Beyoglu dọc theo eo biển Bosphorus nổi tiếng về salep. Chúng ta có thể mua bột salep đựng trong keo thủy tinh, tại những tiệm bán đồ gia vị ở Kemeralti về nhà khuấy với đường và sữa thành một thức uống tuyệt hảo, giúp cho các đấng mày râu hùng dũng xông pha trận mạc.

Từ lâu, những nhà nhập cảng tại Đức đã mua salep chính gốc về làm thuốc và 5 thứ thuốc có salep đã được ghi nhận trên thi trường. Người ta cũng ước đoán rằng hàng năm khoảng từ 10-20 triệu cây lan có củ được thu thập tại Thổ Nhĩ Kỳ.

Theo tiếng Hy Lạp, Orchis có nghĩa là tinh hoàn. Vào khoảng 372 trước tây lịch và 286 năm sau, Theophrastus đã dùng chữ Orchis để đặt tên cho hoa lan bởi vì những giống địa lan mọc ở Âu Châu phần lớn đều có 2 củ giống như cặp tinh hoàn vậy. Trong sách Nghiên cứu về Cây Cỏ (*Inquiry into Plants*), ông ta nói rằng củ lan có những dược tính quý báu. Vào thế kỷ đầu tiên Dioscorides, một quân y sĩ viết cuốn dược liệu (*De Materia Medica*) đã nói về các cây địa lan.

Ông xác nhận và xúc tiến chủ thuyết việc dùng dược thảo theo hình dáng và màu sắc giống với cơ phận con người (*The Doctrine of Signature*). Do đó những củ lan được dùng để chữa trị những bệnh về tinh hoàn và kích dục. Nếu cho đàn ông dùng những củ lan mập mạp còn tươi sẽ tăng cường khả năng sinh lý, còn nếu cho đàn bà dùng những củ đã héo queo sẽ sinh ra con gái. mNăm 1640, John Parkinson cũng cho rằng củ lan sẽ làm tăng cường khả năng tinh dục của nam giới.

Người ta lấy salep từ cây lan *Orchis morio* mọc đầy rẫy tại miền đất đá vôi khô cần hay từ các cây *Orchis mascula*, *Orchis maculata*, *Orchis militaris* và *Orchis latifolia* mọc khắp trên các nước Âu Châu.

Orchis mascula có tên là hoa lan tím nở sớm (Early Purple Orchid) cao từ 20-40 cm với thân cây mập mạp. Dò hoa mọc chỉ chít những hoa từ 10 đến 40 hoa màu tím hồng hay trắng tuyền có những đốm đậm, nhạt. Hoa nở vào tháng 4-6 tùy theo địa phương. Lan ưa mọc ngoài trời trên cánh đồng cỏ hay ven rừng có chất vôi và từ đồng bằng hay tới cao độ 2000 m.

Orchid mascula

Orchis morio

Orchis morio một giống lan của Âu Châu, tại Anh Quốc mọc ở miền Trung Nam, Wales và Ireland. Lan mọc ở các cánh đồng cỏ, đặc biệt những nơi có nhiều chất vôi. Thân cao 40 cm, hoa nở vào tháng 2 ở các nước Pháp, Đức và cuối tháng 4 cho đến tháng 6 tại Anh Quốc. Hoa từ 5-25 chiếc mọc thưa thớt, có nhiều màu khác nhau từ trắng, hồng đến tím sậm. Tiếng Hy Lạp từ ngữ Morio có nghĩa là lừa dối, bởi vì hoa có 2 cánh màu xanh có những gân tím trông giống như cánh của một loại côn trùng, nên có tên là Cánh xanh trên đồng cỏ (Green-winged meadow orchid).

Orchis maculata hay là lan đốm bởi vì mặt trên của lá lan có những đốm màu nâu đỏ. Dò hoa cao chừng 30 cm, hoa dày đặc khoảng 7-8 cm ở phần trên ngọn, nở vào tháng 6-7. Giống lan này củ không giống như tinh hoàn mà lại chia ra làm 5-6 nhánh giống như những bàn tay nên có tên Ngón tay người chết (Dead Man's Fingers).

Orchis latifolia hay là lan tháng 3 (March Orchis) là giống lan cao hơn cả. Lá rộng và có chấm tím, hoa màu hồng, trắng hay tím có vỏ bọc (bract) dài hơn hoa. Lan thường mọc ở đồng cỏ ẩm ướt hay đầm lầy và nở hoa vào tháng 6-7.

Các tính chất trong salep thay đổi tùy theo mùa thu hoạch. Vào mùa Thu, củ đã già không còn bột trong khi các củ non lại chứa rất nhiều. Salep có nhiều chất dinh dưỡng và có dược tính làm cho da đỡ ngứa ngáy. Đối với trẻ con vừa mới hết bệnh, salep khuấy với sữa hay nước là một thức ăn rất đặc biệt. Nếu nấu với đường và gia vị như quế, hồi, gừng hay với rượu nho lại là một thức uống tốt cho những người tàn tật. Ngày xưa để đề phòng việc thiếu thốn thực phẩm trong các cuộc hải trình dài hạn, các thủy thủ chỉ cần 30 gr salep nấu với hơn một lít nước cũng đủ chất bổ dưỡng cho một ngày.

Người ta đã dùng salep để chữa các chứng đi tả, kiết lỵ, ho hen, bán thân bất toại, tê liệt, suy nhược và bất lực. Riêng về chuyện phòng the, với lý luận “Ăn gì bổ nấy” cặp tinh hoàn của những loài lan *Orchis* kể trên, trông giống như bộ phận sinh dục của nam giới là một dược thảo quý báu. Bột salep hòa với sữa, đường hay mật ong là một phương thuốc không những kích dục (aphrodisiac) mà còn tăng cường khả năng sinh lý được lưu truyền khắp Trung Đông và Á Châu. Huyền thoại cho rằng muốn được chồng hay người tình yêu say mê mệt hãy cho ăn, cho uống những thứ kích dục. Theo giáo sư, tiến sĩ Talat Halman: vào thế kỷ thứ 18, giáo chủ Sultan Abdulhamid I đã được các thái y viết ra cuốn chỉ nam để tăng cường khả năng sinh lý và danh sách những dược thảo giúp cho giáo chủ có thể hành lạc mỗi giờ trong nhiều ngày. Phương thuốc này hẳn là công hiệu, riêng bà hoàng hậu sinh ra 7 hoàng nam và 9 công chúa.

Vào dịp Giáng sinh năm 2007, Tiến sĩ Karel Petzelka có gửi cho tôi tấm thiệp với hình bông lan *Orchis mascula*, không biết ông có ngụ ý gì trong đó hay không hay chỉ là muốn tặng tôi bông lan xinh đẹp của địa phương.

Còn salep có công hiệu hay không phải cần có bằng chứng hiển nhiên chứ không có thể dựa vào truyền thuyết được. Quý vị hội viên Hội Hoa Lan Việt Nam, nếu ai có du ngoạn tại Thổ Nhĩ Kỳ xin hãy mua dăm ba ký mang về chia nhau dùng thử. Sau đó xin đừng hỏi các ông, bởi vì đám mây râu hay nỏ, mấy ai chịu nhận mình là gà chết, bắt tài, bắt lực.

Nếu có gan xin hãy hỏi nhỏ các bà vì đây là thứ thuốc: “Ông uống bà khen” và chỉ có bà mới có quyền phán xét: Rằng hay thì thực là hay, hay là dở ẹc.

Placentia 6-2008
BÙI XUÂN ĐÁNG